

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Autor:

Vedoucí bakalářské práce:

Studijní program:

Datum odevzdání:

Alena Kalátová

PhDr. Libor Pytel

*Sociální pedagogika,
specializace bezpečnostně právní*

29. 4. 2007

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma
»Psychologické aspekty v chování strážného vězeňské služby«
jsem vypracovala samostatně.

Použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v příloženém seznamu literatury.

Děkuji PhDr. Liboru Pytlovi,

za vedení a konzultační pomoc při zpracování mé práce.

Anotace

Strážní vězeňské služby jsou výkonným článkem bezpečnostního rámce našeho státu. Na jejich bedrech leží odpovědnost za ostrahu věznic a jejich klientů, kteří se nějakým způsobem provinili proti zákonným normám naší společnosti. Narozdíl od těchto klientů je práci strážných věnována společensky velmi malá pozornost a jejich možnými osobními problémy a dopady na jejich psychiku, které vyplývají z vykonávání společností tak prospěšné profese, se nikdo vážněji nezabývá.

Tato bakalářská práce je zaměřena svým obsahem na popis některých aspektů, které negativně ovlivňují výkon práce strážných a snaží se ve své druhé části najít východiska popisu možných negativních jevů, ale i jejich předcházení a obraně.

Bakalářská práce je určena široké veřejnosti, jako osvětový materiál seznamující s problematikou veřejně málo známou a jako přiblížení práce strážných, a jejím principu tak, aby pejorativní nádech slova „bachař“ vymizel z mysli laické veřejnosti. Dále je práce určena odborníkům ve vězeňství jako námět k řešení některých problémů.

Obsah

Úvod	6
1. Historický exkurz a základní filozofie trestání.....	8
1.1 Historie	8
1.2 Filozofie trestání v moderním čase	10
2. Zákonná ustanovení a právní opory profese	12
2.1 Nástin vztahujících se právních norem	12
2.2 Oprávnění, která je možné zneužít nebo která jsou zneužití velmi blízko z pohledu orgánů činných v trestním řízení	14
3. Duševní zdraví strážných vězeňské služby.....	18
3.1 Strážný vězeňské služby	18
3.2 Pracovní adaptace	19
3.3 Tvorba identity	20
3.4 Ztráta identity	21
3.5 Identita strážného a instituce	22
3.6 Principy střetů dvou sociálních skupin a jejich vliv na psychiku strážného	22
3.7 Projektivní identifikace	23
4. Experimenty objasňující některé psychologické aspekty v chování strážných	25
4.1 Milgramův experiment	25
4.2 Zimbardův Stanfordský experiment	28
5. Psychologické aspekty v chování strážného vězeňské služby	32
5.1 Psychologicko-sociologická východiska	32
5.2 Agrese a agresivita	33
5.3 Typy agrese	34
5.4 Reakce na agresi	35
5.5 Motivace agresivity	36
5.6 Profil agresora	38
5.7 Osobnostní rysy	38
6. Asertivita jako možné východisko před agresí	42
6.1 Asertivní práva – východiska pro práci strážného	43
6.2 Asertivní techniky a jejich praktické využití v prostředí věznic	45
6.3 Komunikace	46
Závěr	48
Seznam literatury	50
Přílohy	53

Úvod

Vězeňské prostředí klade na zaměstnance vysoké psychické nároky a vyžaduje zvýšenou odolnost proti stresu. Zaměstnanci a odsouzení představují dvě naprosto rozdílné kultury dvou sociálních skupin, které doslova stojí „proti sobě“. Zaměstnanci jsou vystaveni silnému tlaku, způsobenému odlišnými hodnotami kultury odsouzených, které mají deformační a destruktivní charakter. V každodenní praxi čelí projevům skryté či otevřené agrese lidí, jejichž životní prostor je významným způsobem omezen a vymezen, jejichž sny a představy o životě, často nereálné, jsou nenaplněné. V každodenní interakci mezi odsouzenými a zaměstnanci dochází k projektivní identifikaci, a to především směrem od odsouzených k zaměstnancům, kdy celý proces, byť velmi primitivní, probíhá nevědomky mimo rozumové chápání jak ze strany odsouzených, tak ze strany zaměstnanců. Věznice jako prostředí skryté agrese, potlačované zlosti a nenaplněných tužeb odsouzených ovlivňuje významným způsobem duševní rovnováhu strážných, jejich osobní vztahy, životní postoje a názory.

Ve věznicích tvoří nejpočetnější skupiny zaměstnanců dozorcí a strážní. Pro širokou veřejnost se tato označení překrývají a faktické rozdíly nejsou vlastně vnímány. Označení strážný znamená co dozorce a naopak. V samotné práci je pro výkon a zjištění nepřetržitého provozu věznic nutné, aby dokázali strážní i dozorcí vykonávat plně obě zařazení. Z důvodu zjednodušení názvosloví jsem pro tuto práci zvolila všeobecné označení strážný, a to z několika důvodů. Za prvé - označení dozorce má pro veřejnost poněkud pejorativní zvuk a za druhé se domnívám, že významově, a to nejen z českého jazyka, je pojem strážný výstižnější. Proto byl také zvolen již v samotném názvu práce.

Cílem práce je přiblížit problematiku psychologických aspektů v chování strážných vězeňské služby z pohledu samotného strážného. V dnešním pracovním prostředí a ve společnosti obecně je kladen velký důraz na výkon a úspěšnost. Často se skrze tyto hodnoty „měří“ hodnota člověka samotného. Mezi samotnými příslušníky vězeňské stráže je značně rozšířený výrok

M. Twaina, že horší než práce hrobaře je práce „bachaře“. Není tím míněno jen specifické prostředí, ale i sociální status profese, který je nejen ve společnosti, ale i mezi samotnými strážnými značně nízký.

Pro svou práci jsem se snažila zmapovat odbornou literaturu zabývající se specifiky výkonu služby strážného, které je na rozdíl od některých dalších profesí či souvisejících problematik, jako například stres policisty či viktimologie, věnováno daleko méně pozornosti, a na základě získaných informací pak posouzení vlivu této profese na chování strážných a případné možné změny v osobnosti jedince. Uvedená problematika v této práci svým obsahovým rámcem jen pouhou orientací v dané problematice a seznamuje s možným pohledem na témata, která se sama z obsahu nabízejí, a která jsou bohužel zatím v odborných kruzích opomíjena nebo jim není věnována pozornost, kterou by si jistě zasloužila.

1. Historický exkurz a základní filozofie trestání

Historie a pravidla pro zacházení s vězni¹, jejich uplatňování v praxi nejsou hlavním předmětem této práce, ale vzhledem k nezbytnosti takového úvodu by některé vývody (kontinuity) nebyly vůbec zřejmé. Tyto informace jsou také nezbytné svým přínosem a významem pro každodenní práci strážných, kdy některá okrajová fakta jsou samotným základem filozofie trestání, a tím i eskalace vývoje profese.

1.1 Historie

V prvobytně pospolné společnosti, vězení, tak jak ho chápeme v současné době, neexistovalo. V případě velice závažného porušení pravidel, dnes bychom užili označení zvlášť závažného trestného činu, následovalo vyloučení ze společenství, které znamenalo jistou smrt. Vědomí takového trestu přinášelo značné účinky pro ochranu rodu a do jisté míry fungovalo i jako prevence.

V době otrokářské společnosti se trest fyzického vyobcování ze společenství změnil na trest zbavení občanských práv, které mělo za následek ztrátu osobní svobody a upadnutí do otroctví, a také začal být používán trest smrti. Z dob antického Říma pocházejí také první zmínky o vězení jako o věžovité stavbě. Sloužila jako izolace zločinců, později i jako místo držení odsouzených k trestu smrti. Počátkem našeho letopočtu, v době pronásledování prvokřesťanů, sloužily tyto stavby poprvé jako místo k „převýchově“. Zacházení s vězni bylo kruté a pravidla pro zacházení s nimi neexistovala. Teprve v roce 435 císař Theodosius II. vydal tzv. vězeňské nařízení, které stanovovalo určitá pravidla. Další nařízení z roku 529 vydané císaře Justianem I. pak ustanovuje soudce jako dozor nad věznicemi a vytváří pravidla pro oddělení žen a mužů.

Ve feudální společnosti druh provinění či trestného činu a trest za něj určoval feudál – pán, který také zajistil a dohlédl na výkon trestu. V této době vznikaly církevní věznice, v nichž, i přestože byly určeny jen pro vybranou

1. 1 Foucault, M.: Dohlížet a trestat – Kniha o zrodu vězeňství, Dauphin, Praha 2000, ISBN 80-86019-96-9

skupinu odsouzených, byly uplatňovány některé přístupy zacházení s odsouzenými, na které navázala i současnost. Dalšími tresty, které byly uplatňovány, byly galeje a deportace, a to především do koloniálních oblastí, a v nemalé míře i tělesné tresty. Pravidla pro zacházení se zaměřovala zatím jen na základní životní potřeby odsouzených – jídlo, pití, spánek. Naproti tomu šlechtici, odsouzeni nejčastěji z politických důvodů, si svůj trest odpykávali v hradních žalářích, kde měli k dispozici i služebnictvo.

Ve sklepních a podzemních prostorách hradů, opevnění a městských staveb byly zřizovány temnice. Odsouzení měli omezený pohyb i přístup denního světla a čerstvého vzduchu. Součástí trestu bylo i poutání řetězy nebo přikování ke stěně. Vzhledem k finančním nákladům na zřizování a provoz temnic se feudálové nezřídka vzdali práva svého poddaného soudit a vydali ho armádě do vojenského vězení, která pak odsouzené využívala k různým pracem.

V období začínající občanské společnosti se objevuje potřeba výkon trestu odsouzených podřídit jisté zákonnosti a jednotné kontrole, vycházejí z právních zásad „nullum crimen sine lege“ (není zločinu bez zákona), „nulla poena sine lege“ (není trestu bez zákona), „nula poena sine crime, sine culpa“ (není trestu bez trestného činu a zavinění k němu).² Trest se začíná uplatňovat nejen jako odplata za čin, ale zároveň jako snaha jedince napravit, aby v činech poškozující společnost nepokračoval, ale i jako prevence ostatním členům společnosti. V průběhu 19. století vznikaly vězeňské systémy, které odpovídaly požadavkům nápravy a prevence, zajišťovaly slušné životní podmínky odsouzeným, stejně tak pracovní příležitost jako způsob převýchovy. Věznice se staly organizovaným a hospodářským subjektem, který poprvé fungoval jako služba veřejnosti. Vzniklo také několik systémů, přinášejících některé humánní přístupy v zacházení s odsouzenými.

Významným rokem i pro historii vězeňství se stal rok 1789, kdy byla ve Francii přijata Deklarace lidských práv a svobod.

2 Kozoň, A.: Špecifiká zaobchádzania s odsúdenými vo väzení, Personal Consultant, Trnava 2006, ISBN 80-969455-8-0, str. 23

1.2 Filozofie trestání v moderním čase

Současné vězeňství pak vychází ze zásad Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni, vycházejících z deklarovaných základních práv a svobod, formulovaných a přijatých v roce 1957 Organizací spojených národů.³ V systému zacházení s odsouzenými jsou uplatňovány poznatky z celé řady oborů a vědních disciplín: lékařství, psychologie, pedagogiky, sociologie a v neposlední řadě všech oblastí právních věd.

Vězeňská populace je z kriminologického, penologického a psychologického hlediska velmi heterogenní a snaha nalézt „všelék“, jedinou nejjedlejší metodu účinného zacházení s ní, se musí nutně míjet účinkem.

Vězeňství, jak již bylo zmíněno, chápeme jako systém sociálních služeb „sui generis“ (svého druhu). Účinnost služeb závisí významnou měrou též na motivaci „zákazníků“ - odsouzených k jejich využití. Využití služeb, tzn. vstup do programů a jejich absolvování, by mělo být zásadně dobrovolné, s určitou výjimkou pracovních programů. Personál by se pak měl v této souvislosti orientovat na nabídku vhodných programů a motivování odsouzených k jejich využití.

Lze předpokládat - v analogii k somatické medicíně - že diferencované poruchy budou vyžadovat diferencované zacházení. Bude proto třeba vyvinout, eventuálně v modifikované podobě přejmout řadu programů, které by účinnost systému podstatně zvýšily. Účinnost diferencovaného působení závisí kromě základních principů také na komplexnosti celé škály programů a jejich přiměřenosti základním problémům vězeňské populace, též na adekvátnosti klasifikace.

Diferencované zacházení by mělo mimo jiné pomoci řešit i specifické problémy výkonu trestu odnětí svobody. Základní přístup k odsouzeným bude diferencovaný (program), komplexní (zaměřený na celou osobnost) a totální (probíhající 24 hodin denně za účasti všeho personálu). Působení bude skupinové a individuální. Základní škálu tvoří programy edukační, volnočasové (výtvarné, sportovní), pracovní (zajištění zaměstnání během

3 http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=24

výkonu trestu odnětí svobody), tréninkově terapeutické a extramurální (o světě „venku“).

Společným cílem všech programů je příprava odsouzených na návrat do života a na život na svobodě. Kromě svého specifického zaměření nabízejí programy navíc tato obecná poznání (kognitivní vzorce), že práce, vzdělávání a aktivity volného času:

- jsou v životě oprávněné a nezastupitelné,
- mají významné místo v hierarchii hodnot a jsou přínosem z hlediska bezprostřední a dlouhodobé perspektivy,
- v životě jsou proporcionálně zastoupeny (v rámci hospodaření s časem),
- že dříve než přijdou příjemné výsledky, je třeba vynaložit určité úsilí,
- poskytují zážitek úspěchu a tím i to, že ocenění je příjemné,
- jejím prostřednictvím může jedinec, do značné míry, určovat svůj osud,
- poskytují zkušenost z týmové a individuální práce,
- vrací zpětnou vazbu o sebekontrolě a odpovědnosti.

2. Zákonná ustanovení a právní opory profese strážného

Atypické úkoly profese strážného, stejně jako například u příslušníků Policie ČR, jsou vzhledem k tomu, že se jedná o zásah do práv garantovaných ústavou, základní listinou práv a svobod a vlastně celým právním systémem každého státu s demokratickým zřízením, jednoznačně stanoveny. Je nezbytné, aby všechny úkony směřující proti lidské svobodě a obecně právům každého jednotlivce byly upraveny co nepřesněji, nejpodrobněji a nejstriktněji. Je tomu tak i v oblasti vězeňství a snad právě proto, že se jedná o dlouhodobé omezení osobních svobod, o to důsledněji a přesněji. Výčet norem, které problematiku odsouzených řeší společně s konfrontací těch oprávněných, kteří vykonávají práci strážných, uvádím v následující části vzhledem ke svému rozsahu jen ve značně zkrácené podobě.

2.1. Nástin vztahujících se právních norem

Na oficiálních stránkách Vězeňské služby ČR⁴ jsou uvedeny vybrané právní předpisy týkající se oblastí, kterých se vězeňská služba dotýká nebo naopak. Je zde výčet 265 právních norem a vzhledem ke složitosti legislativy ČR věřím, že ani tento výčet nebyl konečný. Z tohoto počtu je právních norem:

1. v oblasti výkonu vazby a trestu odnětí svobody	- 4 právní normy,
2. v oblasti vězeňské a justiční stráže	- 3
3. v oblasti personální	- 41
4. v oblasti zdravotnické služby	- 21
5. v oblasti kontroly a prevence	- 12
6. v oblasti logistiky	
– na úseku správy majetku, ubytovací služby, a bytového hospodářství	- 38
– na úseku stravování	- 12
– na úseku silniční dopravy	- 29
– na úseku zaměstnání odsouzených	- 12

4 http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=21

– na úseku výstroje	- 3
– na úseku výzbroje	- 7
- na úseku požární ochrany a bezpečnosti práce	- 2
– na úseku energetiky	- 7
– na úseku životního prostředí	- 12
7. v ekonomické oblasti	- 18
– na úseku hospodářské činnosti zotavoven	- 10
8. v oblasti informatiky	- 13
9. v oblasti správní	- 14

Mimo tyto normativy České republiky ovšem existují ještě další, které jsou ve většině případů závazné, a to legislativa Evropské unie a OSN, která se k vězeňství vztahují.

Dalším kritériem tzv. právního zájmu, podle kterého bychom mohli členit příslušné právní normy a nařízení, je interakce odsouzených či dokonce podmínky pro odsouzené jako celek. V této oblasti se vlastně nejvíce odvíjí jejich dopad na psychiku odsouzeného, nejen co se týká omezení svobody, ale také dopadů na některé negativní jevy, které je mohou v tomto prostředí potkat nebo před kterými jsou naopak izolováni. Ať se již jedná o výchovu ve vězení, o zabránění mučení, o jinému krutému, nelidském či ponižujícím zacházení či trestání, o zdravotnické službě ve vězeních, o boji proti drogám, o prevenci kriminality, o trestu odnětí svobody na doživotí, o pravidlech zacházení s vězni, o naplněnosti nebo přeplněnosti nápravných zařízení, o mediaci ve věcech rodinných. Dokonce byl přijat dokument nazvaný Evropská vězeňská pravidla, který vychází a navazuje na již uvedená Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni.⁵

Na druhé straně pak stojí možná trochu osaměle normativ podobného druhu, a to Kodex chování úředních osob prosazujících zákon.⁶ A to se ještě jedná o obecný normativ určený pro všechny úřední osoby. Tento termín je vlastně synonymem pro veřejného činitele tak, jak ho známe především z trestního zákona. Pojem úřední osoba a úřední orgán byl zakomponován do

5 http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=24

6 http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=24

novely Trestního zákoníku, který však v roce 2005 nebyl poslaneckou sněmovnou přijat a na jehož opětovném předkládání a schvalování se pracuje. Tento normativ, ale patří do předešlé kategorie, neboť je jeho cílem a účelem postihnout opět vztah společnosti prostřednictvím vězeňské služby k odsouzeným a nastavit moderní principy korektnosti v jednání.

Takže kromě obecných zdravotnických ustanovení, daných především zákoníkem práce, se nikdo specifickými aspekty výkonu povolání strážného normativně téměř nezabývá.

2.2. Oprávnění, která je možné zneužít nebo která jsou zneužití velmi blízko z pohledu posuzování orgánů činných v trestním řízení

Některá ustanovení zákona se promítají i do přímé konfrontace mezi uvězněnými a strážnými. Jak praxe vypovídá, je tato interakce naplněna téměř nepřetržitou snahou o získání nějakých výhod či dokonce o snížení významu vlastní viny tím, že se odsouzený snaží poukazovat na nepatřičnosti, či dokonce dochází k různým fabulacím, které některé výsledky chování strážných označují za protiprávní, šikanozní, někdy i zbytečně tvrdé, podle konkrétní povahy každého odsouzeného jedince. Pracovní výkon strážných je každodenně konfrontován s potřebami odsouzených, úkoly vyplývajícími ze souboru příslušných právních norem. Tou, která upravuje postavení a je nejhlavnější, je bezesporu zákon č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Některá z ustanovení tohoto zákona⁷ a zamyšlení v kontextu této práce:

§ 6

(1) Příslušník je povinen jednat s osobami ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody vážně a rozhodně, respektovat jejich práva, zabraňovat krutému nebo důstojnost ponižujícímu zacházení s těmito osobami i mezi nimi navzájem a působit k naplňování účelu výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody.

Nabízí se otázka k výkladu pojmů „vážně a rozhodně“ v kontrastu s

7 Zákon č. 555/1992 Sb. v platném znění

následujícím „respektovat jejich práva“. Kde je míra vážnosti? A rozhodnosti? A jaká vlastně jsou jejich práva? Kritériem je zajištění pořádku, běžných úkolů a také vymáhání plnění některých rozhodnutí strážného. Takže vlastně záleží opět na konkrétní osobě strážného a na jeho „pohledu na věc“. Tato ustanovení jsou často předmětem stížností ze strany odsouzených a řídicí management se s nimi musí často potýkat, někdy zvláště urputně, například v konfrontaci s obhájcem.

(2) Při provádění služebních zákroků a služebních úkonů je příslušník povinen dbát cti a důstojnosti osob, s nimiž jedná, i své a nepřipustit, aby těmto osobám vznikla bezdůvodná újma a aby případný zásah do jejich práv a svobod překročil míru nezbytnou k dosažení účelu sledovaného služebním zákrokem nebo služebním úkonem.

Samotné ustanovení, byť s nezbytně formálním obsahem, je také výkladovou „bombou“. Zde se poprvé objevuje benefita ve vztahu ke strážnému, a to v části „i své“, ale možná i tak trochu nedemokratické obrácení pořadí, kdy by nejprve byla povinnost zajistit svou čest a důstojnost a až poté čest a důstojnost těch, kteří se dostali za hranice zákona svým vlastním přičiněním za některé z protizákonných jednání, by bylo vnímáno jako zvýšení vážnosti profese strážného. V hodnocení ostatních zvýraznění lze konstatovat pouze již zmíněné v poznámce k předchozímu paragrafu.

(3) Dovolují-li to okolnosti a povaha služebního zákroku, je příslušník povinen před jeho provedením

a) prokázat svou příslušnost k Vězeňské službě,

b) použít domluvy, výzvy nebo varování k dosažení účelu zákroku bez jeho provedení; před výzvou použije příslušník slova „jménem zákona“.

Opět formální povinnosti. Ovšem bez dodatku, který má v obdobných ustanoveních například Policie ČR, a to že: „(...) pokud nesnese zákrok odkladu“.

§ 7

(1) Příslušník ve službě je povinen zakročit v mezích stanovených tímto zákonem a dalšími obecně závaznými právními předpisy,

a) páchá-li osoba ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody trestný čin nebo kázeňský přestupek, popřípadě je-li důvodné podezření z jejich páchání,

b) maří-li osoba ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody účel výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody,

c) je-li narušován pořádek nebo ohrožována bezpečnost v prostorách Vězeňské služby, věznice pro místní výkon trestu, soudu, státního zastupitelství nebo ministerstva, nebo při předvádění a eskortách osob z výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody.

Povinnosti strážného, které jsou samozřejmě dále rozváděny interními směrnici a nařízeními. Zde je vlastně celá podstata práce strážného.

(2) Příslušník není povinen provést služební zákrok,

a) je-li pod vlivem léků nebo jiných látek, které závažným způsobem snižují jeho schopnost jednání,

Zvláštní ustanovení, které najednou odbočuje od prvního odstavce, kde se praví, že „příslušník ve službě“. V tomto odstavci se jedná o služebním zákroku a ustanovení písmena a) se zdá se vylučuje samo sebe. Pokud dojde k naplnění uvedeného, pak strážný vůbec na pracovišti být nesmí...

b) není-li k jeho provedení odborně vyškolen nebo vycvičen, ač povaha zákroku takové vyškolení nebo vycvičení vyžaduje,

c) brání-li tomu důležitý zájem služby. Vyžadují-li to okolnosti, je příslušník povinen v těchto případech učinit jiná opatření nezbytná k provedení služebního zákroku, zejména bez odkladu vyrozumět svého nadřízeného.

(3) Příslušník, který plní úkoly vězeňské strážže, je povinen i v době mimo službu v mezích stanovených tímto zákonem a dalšími obecně závaznými právními předpisy provést služební zákrok nebo jiná potřebná opatření, páchá-li osoba ve výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody trestný čin

nebo kázeňský přestupek, jímž je bezprostředně ohrožen život, zdraví nebo majetek.

Definice mimo službu v tomto případě zřejmě zobecňuje například obecně platný termín „přestávka v práci“ a jiné.

§ 11

Osobní prohlídka a jiné podobné úkony

(1) Příslušník je oprávněn provést u osoby ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody osobní prohlídku a prohlídku jejích věcí, prohlídku těla, snímání daktyloskopických otisků a pořizování obrazových záznamů, popřípadě nařídit, aby se tato osoba podrobila lékařské prohlídce.

(2) Lékařskou prohlídku provádí pouze lékař. Osobní prohlídku a prohlídku těla provádí osoba stejného pohlaví nebo lékař. Odběr krve provádí na žádost příslušníka pouze lékař nebo odborně způsobilý zdravotnický pracovník.

Osobní prohlídky jsou také jedním z těch témat, kdy je možné hovořit o zachování lidské důstojnosti, ale také o zajištění nezbytného bezpečí či zamezení dalšího protiprávního jednání. Již sama funkce, pomineme-li bezpečnostní aspekty, by se snadno mohla stát předmětem projevů agrese nebo na druhou stranu tématem neoprávněných stížností na způsob provedení. Lékařskou prohlídku lze ponechat stranou, neboť ti, kteří jsou k ní oprávněni podléhají přísnějším vnitřním i „etickým“ předpisům.

3. Duševní zdraví strážných vězeňské služby

Strážným, a nejen jim, ukládají právní předpisy soustavné plnění povinností a ochranu všech osob před protiprávním jednáním, stejně tak povinnost respektovat a chránit lidskou důstojnost a dodržovat základní lidská práva, omezují použití násilí jen na případy krajní nouze a nutné sebeobrany. Důraz na osobní dimenze a osobnostní rysy je kladen nejen při výběru, ale i v každodenní činnosti. Je nutné, aby svým chováním vzbuzovali přirozený respekt. Musí zlepšovat a zvyšovat své znalosti a odborné vědomosti a vzdělání, protože tím zvyšují vlastní sebevědomí a schopnost a smysl pro efektivní týmovou práci, která je v podmínkách věznic nezbytná pro zajištění celkového provozu, tzn. vykonávání úkolů zákonnými, tj. spravedlivými a konstruktivními způsoby. Direktivní postupy a chování se jeví jako neúčinné.

Strážný vězeňské služby by měl mít schopnost identifikovat se s kulturou zaměstnaneckých vztahů, ale přitom by se na její tvorbě měl i sám aktivně podílet. Touto identifikací je vlastně vytvářena přirozená imunita proti pseudokulturním intervencím ze strany odsouzených. V pravém slova smyslu můžeme konstatovat, že zde stojí proti sobě představitelé kultur dvou sociálních skupin. Strážní a odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody. Oficiální institucionální kultura je vystavena tlakům odlišných sociálních hodnot odsouzených, většinou různě deformovaných. Jako každá kultura tak i kultura odsouzených navenek projevuje formální znaky, které vyjadřuje přítomnost prožívání, bez reálné perspektivy do budoucnosti. Tento faktor je asi nejlépe postřehnutelný ve svébytných výtvarných projevech, v tetování odsouzených či obecně ve vězeňských kresbách.

3.1 Strážný vězeňské služby

Strážný ví, jaké je jeho místo v pracovním procesu, uvědomuje si, co se od něho očekává, jaké je jeho společenské poslání. Je reprezentantem skutečných sociálních norem a to je mu dostatečnou oporou při zvládnutí všech těžkostí, které s výkonem této profese souvisí. V důsledku toho, že se nároky a

nové společenské požadavky na penitenciární instituci Vězeňské služby a justiční strážce neustále zvyšují, jsou předesílány otázky možnosti efektivnějšího pracovního uplatnění strážných, na které by měla manažerská praxe reagovat novým modelováním a monitorováním institucionální kultury. Tato by pak svou silou i novými tradicemi mohla pozitivně ovlivňovat pracovní atmosféru. Měla by se promítat do zaměstnaneckých vztahů, které tvoří podstatu duševního zdraví zaměstnanců této profese. Tito pak mohou dlouhodobě odolávat stresujícím podmínkám pracovního nasazení za předpokladu, že jejich psychické pochody prožívání jsou v přímém vztahu k pocitu sebevědomí. Zdroj tohoto pocitu vychází ze skutečné identity osobnosti s vytvořenými zdravými návyky životního stylu, pozitivní životní filozofie a zvládnutými biologickými dispozicemi temperamentu.

Při manažerském typu rozhodování se má objektivně vycházet z faktorů institucionální kultury a z její atmosféry ve vztahu k subjektivní stránce strážného. Jde o vzájemnou interakci, a aby byl tento proces pozitivní, je potřebné nejprve rozklíčovat identitu strážného, jeho schopnost reagovat na dynamické změny pracovního procesu, předvídání jednotlivých elementů, kterým je nezbytné se vyhnout a tím předejít selháním v pracovním procesu. Neméně důležitá je také schopnost identifikace strážného s institucionální kulturou a umění či schopnost podílet se na jejich tvorbě, a tím si vytvářet přirozenou imunitu proti pseudokulturním intervencím odsouzených. Jejich tlak na všechny strážné je soustavný a téměř nezná hranic.

3.2 Pracovní adaptace

V zaměstnanecké kariéře má práce, při formování sociální a osobnostní integrity strážného, nesporný význam. Tímto formováním si zachovává vlastní identitu. Pokud se tímto s principem ztotožní, nemusí se spoléhat na funkci náhradních systémů.

Pro dítě je hra, učení se, vzdělávání vlastně přirozeností, která otevírá brány smysluplného sociálního fungování v dospělosti. Výsledky práce v současném způsobu života poukazují především na efektivitu předcházející

přípravné fáze. Odpovídají na otázky typu: Kdo jsem? Co vlastně znamenám pro sebe a pro ostatní? Dítě se umí do hry ponořit duší i tělem. V dospělém věku pak využíváme ve svém pracovním zařazení určitou část, protože jsme se v přípravné fázi naučili budoucímu úspornějšímu fungování tak, abychom značnou část energie přenechali – uspořili pro zajištění dalších společenských oblastí, např. v rámci rodiny, jejíž součástí se aktivně stáváme. Aby se změnila životní filozofie člověka v identifikační kritéria vztahující se k zaměstnání, jsme svědky toho, že během času už od dětství některé vzorce přenáší ve fázi životní přípravy do dospělosti. Být celý život hravý jako dítě vypovídá rychlému osvojování a získávání nových schopností vzděláváním. Pracovní adaptace je pak velmi rychlá. Společenské a zaměstnavatelské potřeby ale vyžadují od pracovní síly v určité době spíše kvalitativní produkt - službu jiným, než kvantitativní hodnoty. Nositelé kreativity a adaptability spojené s inovativními postupy se sice stávají nejžádanějšími na trhu práce, ale v podmínkách penitenciární instituce má nenahraditelnou hodnotu dlouhodobá rutina, která je v této profesi součástí zaměstnaneckých zručností. Proto se do pozornosti manažerské praxe dostává kvalita vnitřní osobnosti strážného a jeho modelování pro potřeby pracovního procesu uvedené instituce.

3.3 Tvorba identity

Identita člověka se vytváří zvnitřněním primárních vztahů, jejichž počátečním pramenem budoucího směřování člověka jsou identifikační vzorce z raného dětství (matka, otec, sourozenci, prarodiče) a dalších vlivů okolí (přátelé, učitelé, kolegové). Sociální a jiné podněty se stávají čím dál víc různorodějšími a obohacují tak vlastní vnitřní život. A to nejen jako obohacující element, ale také jako prostředí, do kterého se jedinec sám aktivně zapojuje a na základě různých interakcí tak získává další nové podněty, a tím i další pro budoucnost využitelné zkušenosti. Analogie se základními přírodními procesy je nasnadě. Aby identita strážného nesla nejen své specifické označení, musí být vnitřně (osobnostně) i navenek (sociálně) institucionální kulturou integrována. Může se dokonce i podle personálních potřeb měnit, pokud jsou akceptovány různorodosti sociálních vztahů, které

jsou přítomny, ale zastřeny, a teprve s danou změnou vyplouvají napovrch a zdají se jako neoptimálněji použitelné.

K možnostem zjišťování těchto vzorů by mohla napomoci důsledná psychodiagnostika latentních dispozic strážných i psychologický managing strážných i jiných profesí v rámci uvedené instituce. Pokud by se nové pracovní zručnosti staly integrovanou součástí každého strážného, napomohly by značnému osobnostnímu růstu v profesní kariéře.

3.4 Ztráta identity

Výše uvedené vystihuje ideální stav. Tento ale může být narušen a tímto narušením může dojít také k negativním projevům a důsledkům, kterým může být i mezní ztráta identity. Je možné uvést, že pokud dojde ke ztrátě identity, nastává také ztráta svébytnosti. Subjekt začne fungovat na „náhradní zdroj“ a po jeho vyčerpání dochází k zániku původní funkčnosti. Často bez náhrady. Obecně u strážného, resp. strážného se může jednat o tyto projevy krize identity:

- pocit snížení schopností a sebevědomí,
- ztráta sebedůvěry společenského uplatnění ve společnosti,
- ztráta pocitu sounáležitosti s blízkými osobami,
- prohlubující se ambivalentní potřeby afiliace a intimity (závislosti na jiných vs. odmítání jiných),
- prohlubující se ztráta zaměstnaneckých a společenských zručností,
- absence vyšších psychologických ochran,
- pocit nebytí kompenzovaný fantaziemi, bizarním chováním,
- deprese a apatie,
- psychosomatizace, jako náhrada identity.

Krizi i ztrátu institucionální identity lze nejlépe popsat na příkladu věznic, kde propukly otevřené nepokoje odsouzených.⁸

⁸ Kozoň, A.: Špecifiká zaobchádzania s odsúdenými vo väzení, Personal Consultant, Trnava 2006, ISBN 80-969455-8-0

3.5 Identita strážného a instituce

V personalistice má sledování hodnot obou identit zásadní místo. V ideálním stavu se obě identity překrývají. Při diagnostice jejich vzájemných odlišností může manager jednotlivé položky institucionálního procesu vzájemně přizpůsobovat. Výstupním produktem identity se stává výkonová složka. A tu tvoří uvědomované a neuvědomované složky, které se dají v personální praxi u strážných relativně dobře diagnostikovat. Institucionální identita zaručuje kontinuální existenci podstaty instituce, zabezpečuje pracovnímu procesu stálý zdroj a na základě společenských požadavků zase naplňuje cíl výkonu trestu odnětí svobody: trest za zločin, ochrana obyvatel před pachateli a odsouzeným možnost nápravy.

Vize identit mají své prameny v atmosféře instituce, která vyplývá z celkové filozofie principů, cílů a úkolů.

3.6 Principy střetů dvou sociálních skupin a jejich vliv na psychiku strážného

Každodenní vstup strážných do prostředí odsouzených je z jejich strany vlastně nedobrovolný. Strážní jako představitelé sociálních norem jiné kulturní skupiny přináší do prostředí komunity odsouzených společenský element, který je bytostně ohrožuje, a proto se ke strážným staví až živočišně nepřátelsky. Aby nedošlo k otevřenému konfliktu, musí svou agresivitu vědomě potlačovat a skrývat ji různými způsoby. To se jim také daří, protože je většinou jejich vlastní zkušenost přesvědčila o tom, že překročení norem akceptovatelného chování může mít nepříjemné důsledky.

Podle nejnovějších neurologických výzkumů má člověk ve svém vědomí pouze zlomek procenta informací, ostatními disponuje nevědomí. Protože odsouzení nemohou své názory, touhy vědomě svobodně projevit ve svém chování, vyjadřují se mimikou tváře, zabarvením hlasu, držení těla, pohybem. Jde o neverbální projevy. Pokud se tyto projevy dostanou díky zkušenosti pod určitou kontrolu odsouzeného, neprojevované psychické napětí nevědomých procesů se ventiluje o to rafinovanějším způsobem

prostřednictvím **projektivní identifikace**. V atmosféře prostředí odsouzených se toto napětí skryté zlosti, nevraživosti a nenávisti „nalepí“ na „nevědomého“ strážného. Ten vnímá, že se děje něco, co si neumí vysvětlit. Do služby přišel v pohodě a nyní prožívá zlost a čím více je rozhněván, tím je odsouzený klidnější. Dokonce se vyzývavě zeptá, co se děje. Tím zvyšuje u strážného napětí a zlost. Odsouzený se tak přenesením napětí na strážného svého napětí zbavil a ten se s tímto napětím identifikoval. Dostává tak strážného pod svou kontrolu. Může si svobodně vytvářet konspirativní plány kriminální seberealizace.⁹

3.7 Projektivní identifikace

Při projektivní identifikaci jde o proces, který je mimo rozumové chápání. Své přirozené uplatnění má u dítěte v raném dětství, kdy matka rozumí tomu, co se děje s jejím dítětem bez toho i bez verbální komunikace. Vykoná pro své dítě to, co ono právě potřebuje: nakrmí je, přebalí, vezme je do náruče, pohoupe, pohladí atd. Takto je matka „nastavená“ pouze na své dítě, někdy v intimním vztahu i na svého partnera. Vlohy pro projektivní identifikaci mají dobří pediatři nebo psychoterapeuti.

I citově vyrovnaného strážného mohou dostat odsouzení do osidel projektivní manipulace. A to třeba i proto, že má schopnost rozumět potřebám dětí. Strážný odchází ze služby relativně navenek klidný, ale nashromážděné napětí nastrádané během služby si hledá cestu ven. A také ji najde. Často mezi blízkými osobami. Většinou právě mezi nimi. Dotýčný pak například neúměrně zlostně reaguje na rozličná nepodstatná jednání, vyjádření dětí, partnera a při přehodnocení nedokáže vůbec najít skutečný důvod svého chování. Je opravdu většinou bezdůvodné a mnohé výčitky blízkých jsou opodstatněné. I když si je navenek nemusí připustit. Důvod se pak hledá v zapomenutých vzpomínkách. Nepříjemný pocit z takových provinění mohou spouštět psychosomatická a neurotická onemocnění, která jsou vlastně obrannými mechanismy zachování identity osobnosti. Tyto pocity způsobují někdy i utrpení, znepríjemňují pozitivní vnímání života, vytrácí se hravost a

9 Kozoň, A.: Špecifiká zaobchádzania s odsúdenými vo väzení, Personal Consultant, Trnava 2006, ISBN 80-969455-8-0, str. 149

zkracují i délku života. Doslova lze hypoteticky konstatovat, že strážní jsou první na ráně odsouzených. Strážní mají nést jako „rodiče“ pocit viny a trpět za to, že nerozumí jejich potřebám, dokonce i za jimi vykonané kriminální skutky.

4. Experimenty objasňující některé psychologické aspekty v chování strážných

Otázky související se specifickými, většinou negativními jevy, které se čas od času projeví i v tom nejdokonalejším institucionálním zařízení, jsou předmětem bádání mnoha významných psychologů na celém světě. Opodstatnění takových výzkumů jsou zřejmé zejména z případů týrání iráckých vězňů či zřejmě zastíraných skutečných podmínek kontroverzní věznice Abú Ghraib na americké vojenské základně **Guantánamo**.

Mezi již klasické, ale v našich podmínkách přehlížené experimenty patří především Milgramův a Stanfordský. Závěry těchto experimentů v mnohém objasňují teoretická východiska pro popis některých psychologických aspektů.

4.1 Milgramův experiment¹⁰

V roce 1963 provedl americký psycholog Stanley Milgram experiment, ve kterém ověřoval, jak jsou lidé schopni daleko zajít ve své poslušnosti k autoritě. Již samotný průběh tohoto experimentu byl šokující.

Průběh experimentu

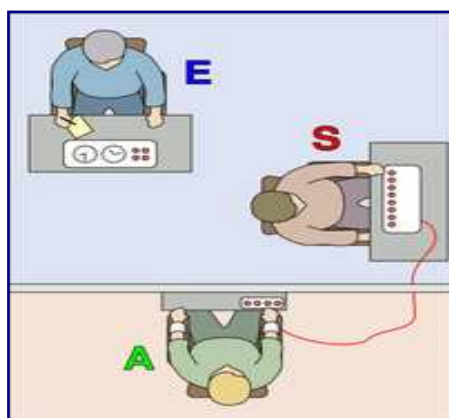
Milgram provedl experiment na Univerzitě Yale v New Havenu (USA, stát Connecticut). Osoby do experimentu získal prostřednictvím inzerátu v místních novinách, v němž účastníkům nabídl odměnu ve výši 4\$. V inzerátu bylo uvedeno, že se jedná o experiment týkající se učení. Účastníci byli představeni další „pokusné“ osobě, která však ve skutečnosti byla pomocníkem experimentátora. Poté byli rozlosováni do dvojic „učitel – žák“, přičemž vše bylo připraveno tak, aby se učitelem stal skutečný respondent.

„Učitel“ viděl, jak je „žák“ odveden do vedlejší místnosti a přivázan do křesla. „Učitel“ byl posazen do místnosti s mikrofonem a reproduktorem a před sebou měl 30 tlačítek, označených 15V až 450V. 15V bylo označeno „Lehký šok“, 435V bylo označeno „Těžká rána“ a poslední dvě tlačítka byly

10 Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity, NLN, s.r.o., Praha 1997, ISBN 80-7106-232-4

označeny pouze křížky. „Učitel“ bylo řečeno, že při experimentu se bude zkoumat vliv bolesti na učení. V případě chybných odpovědí „žáka“ mu dá „učitel“ elektrický šok. Experimentátor řekl, že šoky budou bolet, ale nebudou nebezpečné. „Žák“ měl odpovídat doplněním vhodného slova do páru.

Ze začátku se „žák“ pletl málo, ovšem čím více stoupala intenzita „šoků“, tím přibývalo i chyb. „Učitel“ slyšel, jak „žák“ při 75V začíná naříkat, při 120V křičel, že to bolí, při 150V nechtěl pokračovat, při 180V sténal „nemohu tu bolest vydržet“, při 270V byly výkřiky stále zoufalejší. Při 300V „žák“ zavolal, že už nebude odpovídat, ale experimentátor „učitel“ řekl, že mlčení se považuje za špatnou odpověď. Od 330V „učitelé“ slyšeli jen ticho. V místnosti s „učitelem“ byl experimentátor, který učitele povzbuzoval slovy typu – „Prosím pokračujte“, „Experiment vyžaduje, abyste pokračoval“, „Je nezbytné, abyste pokračoval“ a nakonec „Nemáte jinou volbu, musíte pokračovat“.

11

Výsledky

Všichni účastníci pokusu pokračovali až do 300V a 63% z nich došlo až ke konci stupnice, a to přesto, že se zdráhali a vyjadřovali obavy, že by žák mohl zemřít.

Experiment byl později opakován v několika variacích (v závorce jsou uváděna procenta, kolik respondentů pokračovalo až do konce) – „žák“ po

11 Experimentátor (E) přikazuje účastníkovi experimentu učiteli (S) dávat elektrické šoky druhému účastníkovi, který představuje žáka (A).

celou dobu nevydával žádný zvuk (100), při 300V „žák“ bušil na stěnu (65), „žák“ i „učitel“ byli v jedné místnosti (40), pokus byl prováděn v kanceláři a ne na akademické půdě (48), „učitel“ drží ruku „oběti“ na elektrodě (30), „učitel“ dostává příkazy od experimentátora přes telefon (21), „učitel“ má možnost sám zvolit sílu šoku (2,5), experimentátor je nahrazen běžným občanem (20), experimentu se účastní pouze ženy (65), při experimentu jsou přítomni dva vědci a jeden z nich se při 150V vzbouří (10).

Pokus prokázal vznik stresu a jednání pod jeho vlivem k okolí, a to na základě jednání proti svědomí. Lze říci, že experiment prokázal existenci svědomí a z něho plynoucí utrpení, tedy existenci vnitřních sil, které brání přijmout krutost ať vlastní, nebo cizí.

Reakce

Po skončení experimentu se „učitel“ a „žák“ setkali a respondenti byli informováni, že byli oklamáni. Přesto byl Milgram kritizován za neetičnost výzkumu. Byly řešeny zejména následující etické otázky:

1. klamání účastníků,
2. silný stres, který účastníci zažívali,
3. experiment mohl mít dlouhodobý vliv na sebeúctu,
4. bylo porušeno právo kdykoliv skončit.

Po roce byli respondenti obesláni dotazníkem, v němž měli vyjádřit postoj ke své účasti ve výzkumu. Většina z nich odpověděla, že jsou rádi, že se zúčastnili a že tato účast pro ně měla i osobní přínos. V otázce stresu se Milgram hájil, že po skončení experimentu prožívali účastníci velkou úlevu. Ani dlouhodobý vliv na sebeúctu nebyl prokázán. Milgram dále na svoji obhajobu uvedl, že účastníci měli po celou dobu možnost odejít, čehož nikdo nevyužil.

Opakování experimentu

Milgramův experiment byl opakován v dalších zemích s podobnými výsledky.

4.2 Zimbardův Stanfordský experiment¹²

V souvislosti s Milgramovým experimentem se jeví závažným i tzv. Stanfordský vězeňský experiment, který se zabývá přímo příčinami krutosti a který je v psychologii jedním z nejznámějších a zároveň nejkontroverznějších experimentů vůbec. Byl proveden v roce 1971 americkým psychologem Philipem Zimbardem. Spočíval v uzavření určitého počtu dobrovolníků do uměle vytvořeného vězení v rolích vězňů a dozorců a sledování jejich chování. Experiment musel být předčasně ukončen kvůli neočekávané krutosti dozorců a psychickému stavu všech účastníků experimentu. Protože nebyl experiment nikdy dokončen, jeho výsledky nelze brát jako směrodatné, určující nebo jako zevšeobecněný vzorec chování strážných v kontaktu s odsouzenými, přesto jsou závěry velmi důležité, inspirativní a mnohé vysvětlující.

Pro experiment bylo ze 75 studentů-dobrovolníků vybráno 10 vězňů a 11 dozorců. Zcela záměrně byli vybráni psychicky vyrovnaní a zdraví jedinci. Právě proto, že experiment měl vnést světlo například do problému samovýběru při volbě povolání dozorce a také do obecného sporu o to, zda agresivita a brutalita spíše závisí na psychických predispozicích nebo je způsobena okolnostmi. Mezi dozorce a vězně byli dobrovolníci rozděleni náhodně. Vězni museli samozřejmě nosit uniformy.

Pravidla a podmínky

Pravidla pro běh experimentální věznice byla převzata z věznice Palo Alto v Kalifornii. Uvádím jen některá z nich:

Vězeň musí být zticha: v době odpočinku, po zhasnutí světel, v průběhu jídla a vždycky, když je mimo prostory vězení.

Vězni se musí oslovovat čísly.

Vězni musí dozorce oslovovat „Mr. Correctional Officer“ („pane nápravný důstojníku“).

12 Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity, NLN, s.r.o., Praha 1997, ISBN 80-7106-232-4, str. 64-

Jakékoli pochybení v plnění pravidel může být potrestáno.

Průběh a zastavení

Experiment nabral směr, který nikdo nepředvídal. Musel být ukončen již po šesti dnech, a to proto, že dozorcí se uchylovali ke stále častějšímu a krutějšímu trestání vězňů a vězni dokonce vyvolali vzpouru, jeden z vězňů se psychicky zhroutil. Způsob, jakým bylo v krátké době změněno chování především dozorců byl zcela šokující jak pro ně, tak pro Zimbarda samotného.

Ukázalo se, že zdravý člověk, je-li vystaven extrémním podmínkám se může radikálně změnit nebo změnit své chování, a to ve velmi krátké době.

Závěry a kritika

Hlavní závěr, který Zimbardo učinil z tohoto experimentu, byl názor, že brutální zločiny na příklad v době války nejsou dílem žádných psychopatů ani lidských zrůd, ale obyčejných lidí vystavených nepřekonatelnému tlaku okolností. Za tento postoj i za experiment samotný byl často kritizován, a to z různých pozic:

Reprezentativita pokusu byla zpochybňována příliš malým počtem studentů.

Zimbardovi bylo vyčítáno, že svými závěry odebírá člověku zodpovědnost za jeho jednání, když vše může být vysvětleno jako tlak okolností.

Experiment byl opakovaně označen za neetický.

V následující části uvádím výňatky překladu ze samotných webových stránek týkající se samotného experimentu.¹³

„Vítejte na stránkách Stanfordského vězeňského experimentu. Najdete zde obširnou ukázkou slajdů a velké množství informací o tomto klasickém psychologickém experimentu, společně s porovnáním s nedávnými případy zacházení s iráckými vězni. Co se stane když dobré lidi umístíme do špatného prostředí? Zda člověčenství triumfuje nad zlem? A může to být i naopak? Na to se snaží odpovídat někteří dotázaní, kteří se účastnili této dramatické simulace vězeňského života provedené v létě roku 1971 na Stanfordské

13 <http://www.prisonex.org/>

univerzitě. Metody, které byly použity v našem pokusu a také odpovědi na otázka jaká úskalí mohou dovést až ke strnulosti. Náš v základní podobě čtrnáctidenní výzkum psychologie vězeňského života musel být předčasně po šestém dni vzhledem ke stavu studentů, kteří se se svou rolí začali ztotožňovat. Během několika málo dní se naši strážci staly sadisty a naopak „vězni“ propadali v depresi a vykazovali příznaky extrémního stresu. Doporučuji pokračovat v prohlídce uvedených slajdů popisujících experiment odkrývající současnou pravdivou podobu lidské náтуры.“

Již samotné názvy následujících kapitol dostatečně demonstrují průběh pokusu: *Herci, Příprava experimentu, Stav lehkého šoku, Pokora, Naplňování práva, Demonstrace moci, Budování suverenity, Speciální privilegia, Propuštění prvního vězně, Rodiče a přátelé, Plán hromadného útěku, Návštěva, Odplata, Kafkovské elementy, Č. 819, Propouštěcí komise, Typy strážných, John Wayne, Způsoby přetrvání vězňů, Akt poslední vzpoury, Konec experimentu, Ukončení 21.8.1971.*

Popis experimentu pokračuje popisem jednotlivých dní, v následujícím překladu uvádím jen některé z nich.

Pokojné nedělní ráno ...

Jednoho poklidného srpnového rána, ve městě Palo Alto, ve státě Kalifornie, projíždí policejní auto, aby zajistilo několik vysokoškolských studentů kteří jsou podezřelí z ozbrojené loupeže a krádeže, nějakých 459 počítačů. Podezřelí byli probuzeni ve svých domovech, seznámeni s obviněními i svými zákonnými právy, společně s informací o okamžitém převozu policejními vozy. S pouty na rukou, mnohdy před zraky překvapených a zvědavých sousedů, byly „podezřelí“ posazeni na zadní sedadla policejních vozů a za zvuku policejních sirén odvezeni na policejní stanici.

Auto přijelo na stanici a podezřelí byli převedeni dovnitř, formálně zajištění, opětovně seznámeni se svými právy a byla provedena jejich kompletní identifikace. Každý z podezřelých byl potom umístěn do podzemní cely, kde byl ponechán se zavázanýma očima, aby uvažoval o svém osudu a

přemýšlel nad tím, jak se vlastně do této svízelné situace dostal.

Kafkovské elementy

V etapě *Kafkovské elementy* byl pozván katolický kněz, skutečný vězeňský kaplan, aby posoudil, do jaké míry stav v experimentálním vězení odpovídá skutečné realitě. Výsledky byly ryze kafkovské. Kněz rozmlouval postupně s každým z vězňů a sledoval v úžasu, jak téměř polovina z nich při představování použila své vězeňské číslo a nikoliv jméno. Po chvíli rozmluvy kněz položil hlavní otázku: „Synu, co děláš pro to, aby ses odsud dostal?“ Někdy vysvětlovali se smíchem, že jediná cesta jak se dostat z vězení je za pomoci právníka. Později nabídl kaplan zkontaktování jejich rodin, kvůli zajištění právní pomoci. Někteří z vězňů nabídku přijali.

Návštěva kněze ještě ve více vzdálila hranice mezi hraním rolí a skutečností. V každodenním životě byl tento muž skutečným knězem, ale svou roli stereotypně naprogramovanou hrál tak dobře (způsob mluvy, vhodná větná skladba), že vypadal spíše jako nějaký filmový kněz než skutečný – pravý. To vše vneslo další pochyby, pokud šlo o to, kde končí hraná role a kde vlastně začíná vlastní identita jedince.

Typy strážných

Pátého dne se vyvinul nový druh svazku mezi vězni a strážnými. Nyní strážci pohlíželi na své úkoly jako na velmi snadné, které jsou někdy nudné a někdy zajímavé. Začaly se postupně rozlišovat tři typy strážných. První byli tvrdí, ale spravedliví, kteří varovali před uplatněním pravidel vězení. Druzí byli ti dobří, kteří poskytovali vězňům drobné služby a nikdy je netrestali. Ostatní, kteří tvořili třetinu z celkového počtu strážných, byli nepřátelští, soudcovští a podíleli se na vymýšlení nových způsobů pokořování vězňů. Tato skupina se zdála být velmi spokojena z trýznivé vlády, přesto, že žádný z předběžných testů osobností u nich žádné takové způsoby a vzorce chování neodhalil. Jedinou spojitostí mezi způsoby chování ve vězení a osobností bylo to, že vězňové s vyšší úrovní autority snášeli autoritativní prostředí vězení lépe než ostatní uvěznění.

5. Psychologické aspekty v chování strážného vězeňské služby

Popis teorií agresivity,¹⁴ teorií prostředí, teorií chování, východiska pro běžná uplatnění v praxi, jsou relativně dobře zpracovaná a v obecné rovině jsou i volně aplikovaná na některá kontroverznější povolání. V případě strážných vězeňské služby k této aplikaci dochází velice minimálně. Odpovědí na otázku: Proč právě takto exponované povolání zůstává na okraji zájmu může být závěr z výše uvedeného, tj. z neočekávané složitosti problému a nejednoznačnosti závěrů, které nám předkládají výsledky uvedených experimentů. Na druhé straně stojí relativně malá skupina populace, které se tento problém dotýká. A v neposlední řadě je zde bohužel také stále přetrvávající názor minulých let typu: „Kde končí rozum, tam začíná rozkaz!“ apod. Poznatky výzkumu a vědy, moderní postupy v řízení i komunikaci zůstávají u některých rigidních nadřízených jaksi v ústraní.

Některé jasné znaky jsou významné jak pro výstupy z uvedených experimentů, tak i z běžné praxe českého vězeňství.

5.1 Psychologicko – sociologická východiska

Na výše popsané negativní jevy lze pohlížet z několika úhlů - z pohledu pracovní i klinické psychologie, ekonomie, sociologie atd. Z hlediska sociální psychologie se může jednat i o jistou formu **agrese a agresivity**. Je ovšem specifická svou systematičností a chladnokrevností, patří do kategorie tyranizování. Z tohoto důvodu se problematikou agrese lze zabývat jako jedním z mnoha psychologických aspektů a jako možného východiska a také vlastně psychologického aspektu. Jako jednu z technik, jejíž osvojení pomůže výše uvedenou agresivitu a především její projevy ve vězeňském prostředí co možná nejvíce eliminovat, lze využít **asertivitu** .

Z obecných poznatků, pojmáno obecně jako útočné techniky, pak je samozřejmě nutné rozlišovat mezi asertivitou a agresí. Asertivitou chápeme

14 Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity, NLN, s.r.o., Praha 1997, ISBN 80-7106-232-4

„ofenzivní, dynamické, energické a sebestrosazující se chování, bez snahy ublížit jiné osobě“.¹⁵ Proti tomu agresi definujeme jako chování úmyslně zaměřené na poškození a zranění jiné osoby. A nezáleží na tom, zda je osoba zraněna fyzicky nebo psychicky. Za agresi považujeme i chování, které způsobuje oběti psychický diskomfort.

Teorie agrese a definice agrese nemohou být nikdy úplné. Nejčastěji je agrese charakterizována jako výbojné jednání, projev nepřátelství vůči jiné osobě nebo vůči předmětu, který tvoří překážku na cestě k uspokojování vlastních potřeb. Tato překážka vyvolá stav ohrožení nebo frustrace a agrese se tedy jeví jako reflexe na tuto překážku. Agrese ale může vycházet i z trvalejších osobních rysů nebo z duševní poruchy.

Důvodem pro vznik agresivního chování u strážného se může stát jakýkoliv ze stresorů nebo jejich kombinace, např. strach ze selhání (v případě nesplnění úkolu), v prostorách věznic strach z uzavřeného prostoru (nikoliv klaustrofobie, ale sociální fobie), strach o rodinu a blízké, strach ze sociálního statutu (pohled veřejnosti na uniformu).

5.2 Agrese a agresivita

Agresí rozumíme destruktivní chování směřující k fyzickému, slovnímu (urážka, pomluva) nebo symbolickému útoku (pomocí gest) vůči jinému jedinci nebo předmětu. Často se v literatuře používá volně a zaměnitelně s alternativními výrazy - násilí, hostilita, destruktivita. Je to nejtypičtější reakce na frustraci, tj. situaci, kdy se zacílenému chování individua postaví do cesty překážka a je tak znemožněno dosažení cíle. Jestliže se nedaří překážku překonat, stoupá vnitřní napětí a s ním obvykle i agresivita. Jedinec se cítí ohrožen a vzniká silná potřeba chránit své vlastní já.

Agrese tak patří mezi způsoby vyrovnání se psychickou zátěží. Proto ji Costello a Zalkind uvádějí v přehledu obranných mechanismů¹⁶ jako formu reakce, kdy se osoba mstí za utrpěnou urážku nebo za omezování tím, že potlačuje druhé. Snaží se je ovládat a poškozovat. Existuje ovšem i „ničivý

15 Výrost, J.: Sociální psychologie, ISV, Praha 1997, ISBN 80-85866-20-X, str. 315

16 Nakonečný, M.: Lexikon psychologie, Vodňany, Praha 1995, ISBN 80-85255-74-X, str. 140

vzteky“, kdy se agrese přesune na předměty.

Typický průběh agrese má tyto fáze: počáteční fáze se spouštěcím momentem, eskalační fáze, krize, rekonvalescence, post-krizová deprese. „Latentní odpor“ nicméně není klasický jednorázový útok, a proto se nemusí spustit klasické vzorce, které se při ohrožení normálně aktivují.

Agrese může mít v zásadě dvě podoby (třetí, běžně uváděný v odborné literatuře, fyzický útok na majetek jiné osoby vzhledem k omezenému prostředí lze vyloučit):

- fyzický útok na jinou osobu,
- psychologické zranění jiné osoby (zahrnuje ponižování, zesměšňování, zastrasování urážení, vydírání atd.).

Agresi lze definovat jako chování, které se vyznačuje následujícími znaky:

- poškozuje jinou osobu,
- je záměrné,
- porušuje situačně relevantní formy,
- není motivováno snahou pomoci dané osobě ani jinými prosociálními úmysly.

5.3 Typy agrese

Existuje samozřejmě více kritérií, na základě kterých je možné agresi kategorizovat, např. verbální/neverbální, přímá/nepřímá, útočná/obránná atd. Pokud je agrese klasifikována podle motivu, rozlišují se tři základní typy agrese:¹⁷

1. afektivní agrese - hostilní, zlostná, impulzivní, emocionální, expresivní. Vyznačuje se reaktivním charakterem - souvislostí s averzivním podnětem. Je provázána silným emocionálním prožitkem - vztekem, zlostí, strachem a nebývá plánovaná.
2. instrumentální agrese. Je spíše vedlejším produktem při dosahování jiného, neagresivního cíle.
3. šikana - tyranizování. Je charakteristická opakovaným a dlouhodobým ubližováním, přičemž typickým znakem je nerovnost v moci šikanujícího a

17 Výrost, J.: Sociální psychologie, ISV, Praha 1997, ISBN 80-85866-20-X

oběti. Nemá charakter afektivní agrese ani reaktivní charakter. Je označována jako proaktivní agrese.

Z tohoto hlediska mají uvedené negativní projevy nejbližší šikaně, resp. jsou kombinací instrumentální agrese a šikany.

5.4 Reakce na agresi

U každého objektu agrese, resp. agresivního chování lze sledovat určité společné znaky v prožívání a chování a při vyrovnávání se s dopadem agrese.

1. Krize, krizová fáze - trvá do 90 minut po útoku. Hladina adrenalinu je stále vysoká, adrenalin se ještě vyplavuje, napětí odeznívá a je následován fyzickým a psychickým vyčerpáním.
2. Post-krizová deprese - útok je často interpretován jako ponižující. Deprese se projevuje ztrátou nebo snížením důvěry ve své schopnosti a ztrátou smyslu z práce nebo profesní identity.
3. Střednědobé důsledky - přeceňování výskytu násilí, obavy z nových situací a nových kontaktů, ztráta vůle pouštět se do nových konfrontací a jakkoliv riskovat, zvýšená podrážděnost.
4. Dlouhodobé důsledky - neočekávané návaly strachu v důsledku „flash-backů“, resp. znovuprožívání útoku, snaha o jeho popření a o „vymazání“ vzpomínek a pocitů s útokem spojených. Důsledky útoku mohou trvat měsíce i roky a v tomto smyslu má útok mnoho společného s jinými traumatickými zážitky. Ve své nejúplnější formě ústí důsledky útoku do post-traumatické stresové poruchy PTSD - Post-Traumatic Stress Disorder. PTSD je definována jako rozvoj charakteristických symptomů, které následují po vystavení extrémnímu traumatickému stresoru, který způsobuje intenzivní strach a pocit bezmoci a hrůzy. Obvykle vede k trvalému vyhýbání se stimulům spojeným s traumatem a celkovému znecitlivění, tedy k oploštěné emotivitě, snížení očekávání do budoucnosti apod. Současně s tím se vyskytuje zvýšené napětí „arousal“, jež se projevuje obtížemi při usínání a poruchami spánku, podrážděností, poruchami koncentrace, hypervigilancí (zvýšenou pozorností), apod.

5.5 Motivace agresivity

Nabízí se podstatná otázka: proč lidé ubližují, resp. co způsobuje, že se zdraví dospělí lidé obracejí k praktikám ponižování? Dle mého názoru je nutné uvažovat v rámci širších souvislostí. Psychologické studie uvádějí na základě empirických výzkumů čtyři základní motivy:

Je ohrožen můj sociální status?

Je ohrožena moje práce, moje funkce?

Je ohrožena moje svoboda v jednání a rozhodování?

Chci se cítit bezpečně a být uznáván?

Lidé pracující pod tímto tlakem cítí únavu a podrážděnost jako svoje pracovní selhání. Sociální status a především sociální přijetí je jedním z důležitých aspektů spokojenosti jedince nejen v pracovním životě. Zřejmě proto způsobují útoky na status a sebehodnocení takové škody na psychickém zdraví jedince. Firemní kultura, která u běžných profesí může celkový status zvrátit, je pro uvedené prostředí svázané striktností a legalitou nepřijatelná.

Je také otázkou, nakolik je možné srovnání se šikanou mezi dětmi či útoky dětí např. na učitele. Určitě lze i tento typ šikany zařadit do skupiny agrese, spolu s šikanou mezi žáky, šikanou v armádě, rasovou diskriminací, sexuálním obtěžováním, diskriminací na základě pohlaví, věku, handicapů, obezity, sexuální orientace, náboženského vyznání atd. Setkáváme se stále častěji s agresí obrácenou proti učiteli nebo vychovateli, živnou půdou pro tento typ šikany jsou zdá se hlavně soukromé školy, kde je učitel pod dvojnásobným tlakem - problematický žák nebo student je zároveň prostřednictvím svých rodičů finančním příjmem školy, tedy jejím zákazníkem. Na učitele je vyvíjen tlak od vedení školy, aby drobné prohřešky přecházeli, nicméně tyto zdánlivě drobné prohřešky mohou mít někdy obudné rozměry. Mimo sféru školství lze najít velmi podobný type šikany i ve sféře komerční. Jsou popsány typy šikany vedené od dodavatelů nebo odběratelů a nejedná se pouze o tlak na ceny a další obchodní podmínky. V prostředí velké konkurence odběratel může předkládat zvláštní požadavky, které nejsou a priori povinností

dodavatele. Může se stát, že se heslo „náš zákazník, náš pán“ obrátí ad absurdum.

V literatuře jsou uváděny čtyři motivy, které doprovází vznik touhy po ponižování:

- snaha přinutit jedince, aby se přizpůsobil normám skupiny,
- vzájemné antipatie, odpor vůči jedinci, lidé se obrací i k ostrakizaci, aby ze svého středu vyloučili jedince, kterého nemají rádi, a to bez ohledu na jeho pozici ve společnosti,
- sadistické motivy, šikana pro potěšení a odvrácení nudy, kdy primárním motivem není dotyčného jedince se zbavit,
- předsudky, diskriminace na základě sexuální orientace, národnostní příslušnosti, náboženského vyznání atd.

Kromě typických rasových a náboženských diskriminací je možné se často setkat i s diskriminací obézních jedinců a starších lidí, zvláště v pracovním prostředí. Tento motiv je ve většině zemí legislativně ošetřen, v některých státech dochází naopak k diskriminaci pozitivní - zaměstnavatel musí zaměstnávat určitý počet tělesně handicapovaných, příslušníků národnostních menšin atd.; s jistou nadsázkou lze říci, že největší šanci na získání zaměstnání v USA má slabozraký obézní homosexuální černochoch. Nechci zde vůbec zlehčovat diskriminaci, ale faktem je, že pozitivní diskriminace může vzbuzovat odpor u ostatních pracujících a může být jedním z faktorů, které podporují negativní vývoj.

Základní klasický vzorec **averzivní popud - agresivní reakce** platí, pokud averzivní popud představuje ohrožení sociálního statusu. Do jisté míry tedy případy „ponižování“ splňují podmínky frustrační teorie agrese.

Na druhou stranu je situace komplikovanější. Ne vždy je ohrožen status nebo sebehodnocení. Někdy je podnětem pro rozvinutí i zcela triviální konflikt (kolegyně, která má zavedené jiné pracovní postupy apod.). Někdy též stačí odlišnost oběti, např. homosexualita, jiná barva pleti, ale i řečová vada.

5.6 Profil agresora

Ze sociálně psychologického hlediska je zajímavá i skupinová dynamika. Odborná literatura rozlišuje tři typy:

- strůjci - jsou hlavními aktéry, aktivně vymýšlí nové taktiky. Obvykle si kompenzují vlastní frustraci, nebo chtějí zničením oběti získat.
- náhodní pachatelé - jedná se obvykle o dva „špičkové“ se kolegy nebo kolegyně, navzájem se ničící, dokud jeden z nich nezíská převahu. Poté se negativní zneužívání může rozvinout nebo je konflikt ukončen.
- spolupachatelé. Je nutné rozlišit mezi aktivními a pasivními spolupachateli. Aktivní se zapojují, vysmívají se oběti apod., pasivní celý problém ignorují a dělají, že ho nevidí. Obvykle se bojí oběti zastat ze strachu před důsledky.

5.7 Osobnostní rysy

Pokud vůbec existují nějaké typické osobnostní rysy, lze všeobecně pak říci, že existují určité dispozice, které člověka „předurčují“ k neadekvátnímu prožívání vnitřních konfliktů a následně ke konfliktogenním projevům.¹⁸ Mezi tyto dispozice patří nižší úroveň obecných rozumových schopností, emoční labilita, popudlivost, sklony nekriticky přijímat cizí názory, nedostatek sebevědomí, zvýšená agresivita, neschopnost přizpůsobení se, impulsivnost, sklony k úzkosti, snaha svalovat vinu na druhé, nedostatek vůle a další.

Samozřejmě tyto vlastnosti samy o sobě nemusí nutně vyvolat konfliktní jednání. K tomu je třeba kombinace těchto dispozic, podnětové situace a motiv. Nejčastějšími použitelnými příčinami konfliktního jednání se stává *neschopnost* nebo *neochota* řešit své vnitřní konflikty a frustrované potřeby jiným způsobem, *potřeba* prezentovat svou sílu s cílem zastrašit nebo ublížit, *snaha* dosáhnout cíle jakýmkoliv prostředky a za každou cenu, *přesvědčení* a víra jedince, *obrana* vlastních práv, zájmů, potřeb, ať už domnělých nebo skutečných, *snaha* získat výhody a prospěch, *strach* a úzkost, duševní porucha nebo porucha chování a další.¹⁹

18 Spurný, J.: Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu, Eurounion, Praha 1996, ISBN 80-85858-30-4

19 Spurný, J.: Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech

Populární zdroje, jako jsou např. časopisy, uvádějí, že v převážné většině jde o „zakomplexované, méněcenné jedince“. Nicméně i odborná literatura sklouzává někdy k jednostrannému pojetí osobnosti. Je opomíjena skupinová dynamika a fakt, že ke vzniku konfliktu a rozvoji šikany jsou vždy potřeba minimálně dva subjekty, je věnováno méně pozornosti. Díky specifickému prostředí může být role toho „druhého“ mu vnucena nastalou situací. O to je celý projev nebezpečnější a zavrženíhodnější.

Ti, kdo se takto projevují, mohou být označováni za predátory, osobnosti typu Jekyll a Hyde, emocionálně nestabilní, sociopaty, kruté, bezohledné a egocentrické jedince. Jako faktory, které je dráždí a provokují, jsou např. výborné chování oběti, neobyčejný talent, popularita a oblíbenost, dobře integrované, stabilní osobnosti, nezávislost v myšlení aj. Pokud by skutečně byly tyto vlastnosti primárními faktory, které provokují, byly by víceméně popřeny dosavadní studie ostatních typů šikany, kde u obětí nepřevládají silní, zdraví a mimořádně úspěšní jedinci. Tato skupina tvoří jen malou část šikanovaných. Častěji převládají oběti, které se nějakým způsobem odlišují. Tito jedinci nejsou oblíbení v kolektivu, nejsou tak schopní jako ostatní. Dle mého názoru není důvod se domnívat, že v případě šikany ve věznicích budou fungovat jiná pravidla než u ostatních druhů šikan.

Z pochopitelných důvodů nejsou k dispozici žádné výsledky empirických výzkumů, které by odhalily nějakou typickou strukturu osobnosti šikanujícího strážného. Je však otázkou, zda jde skutečně o „zakomplexovaného“ jedince. Výsledky z výzkumů dětské šikany vypovídají o tom, že takovýchto „úzkostných agresorů“ je pouhá pětina.²⁰

Předpokládám, že frustrace a stres hrají při šikanování důležitou roli a často jde skutečně o nevyzrálé osobnosti, je ale možné v jejich osobnosti nějaký klíčový rys, který je předurčuje k této negativní roli? Domnívám se, že nikoliv. Nabízí se otázky, zda se může jednat o jedince, kteří nemají dostatečně interiorizované sociální, resp. morální normy nebo zda to mohou

psychologické obrany proti němu, Eurounion, Praha 1996, ISBN 80-85858-30-4
20 Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí, Portál, Praha 1995, ISBN 80-7178-049-9: Tento termín zavedli britští psychologové Stephenson a Smith. V rámci jednoho nápravného programu se snažili terapeuti zvýšit sebehodnocení agresorů za účelem "vyléčit" jejich agresivitu, nicméně agresivita takto léčených jedinců paradoxně ještě vzrostla.

být lidé, kteří sáhnou k šikaně nebo krutosti jako obraně při potenciálním ohrožení jejich vlastnímu statusu.

Americký psychiatr M. Scott Peck vytvořil ve své knize „People of the lie“ teorii tzv. „Evil Personality“, tedy „zlé osobnosti“. Tvrdí, že „zlo je síla, která je uvnitř nebo vně lidských bytostí a touží ničit život“ a „zlí lidé používají tuto sílu, nebo moc, aby zničili duchovní růst ostatních a bránili tak svoje nemocné já“.²¹

Není nutné sahat po těchto „spirituálních“ termínech, přestože fenomén krutosti a zla bezpochyby v lidské společnosti existuje. Klasické psychologické teorie mají dostačující vysvětlení, ať již je to touha po moci a pocity méněcennosti, frustrace nebo naučené chování. Nelze zevšeobecnit, každý z nich hraje nejdůležitější roli spolu s aktuálními situačními faktory.

Některé odborné studie zdůrazňují jako rysy osobnosti touhu po moci a narcismus. Popisují agresora jako jedince se zvýšenou potřebou kontrolovat a ovlivňovat prostředí, jako neurotické jedince se zvýšenou touhou po moci. Mnoho z jejich jednání je motivováno nejistotou a strachem. Zastavuje se zejména u těchto faktorů/motivů:

Touha po moci

Říčan uvádí, že „pro šikanující děti je typická touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat“.²²

Zraněné ego

Tato koncepce víceméně odpovídá motivu ohrožení sebehodnocení toho, kdo šikanuje, sama šikana je potom "odvetnou reakcí" a prevencí dalšího takového ohrožení. Poukázání na nedostatky u něj vyvolají strach a averzivní reakci.

21 Peck, M. S.: People of the lie: the hope for healing human evil, Simon and Schuster, New York 1983, ISBN 0-671-52816-5

22 Říčan, P.: Agesivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí, Portál, Praha 1995, ISBN 80-7178-049-9, str. 32

Narcistní osobnost

Mimo jiné i Fromm²³ hovoří o narcismu jako o jednom z nejdůležitějších zdrojů obranné agrese. Pro narcistní poruchu osobnosti je charakteristické velikášství, neschopnost vžít se do pocitů druhých a přecitlivělost vůči kritice. Kritiku prožívají narcistní osobnosti pocitem ponížení a reagují na ni vztekem. Pro své cíle využívají jiné, mají o sobě a svých schopnostech velikášské představy, sní o úspěších a moci, vyžadují stálou pozornost a obdiv. Útok na jejich sebehodnocení hodnotí jako horší než jakýkoliv jiný útok. Fromm hovoří také o tzv. skupinovém narcismu, elitářství,²⁴ který také může hrát při šikanování podstatnou roli. U šikanérů se často setkáváme se symptomy narcistní poruchy osobnosti.

Pasivně agresivní osobnost

Porucha se vyznačuje především skrytým kladením překážek, otálením, neústupností a nevykonností, postižený má konflikty s autoritami. Stejně jako u narcismu se setkáme s čistou formou pasivně agresivní poruchy jen zřídka. Šikanisté si spíše "půjčují" jednotlivé symptomy (neplnění úkolů, sabotování práce ostatních, bezdůvodná kritika nadřízených, neoprávněné stížnosti apod.)

23 Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity, NLN, s.r.o., Praha 1997, ISBN 80-7106-232-4, str. 35

24 Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity, NLN, s.r.o., Praha 1997, ISBN 80-7106-232-4, str. 203

6. Asertivita jako možné východisko před agresí

V prostředí věznice je striktně asertivní chování a jednání prakticky nezbytné a nevyhnutelné. Uplatňování asertivní techniky a chování je potřebné nejen směrem k odsouzeným, ale i v rámci pracovního kolektivu mezi kolegy. Asertivita je nutná pro řešení konfliktů, které jsou přirozenou součástí pracovního zařazení strážného a které vyplývají již ze samé podstaty práce a konfrontace s těmi, kteří jsou tzv. „za zdí“.

Ve vztahu k odsouzeným nebo přímo v interakci mezi odsouzenými a strážnými je nutné pohlížet na principy konfliktů především z těchto pohledů:

Z hlediska posuzování a osvojování si potřeb zvládat takové konflikty je nutné znát i ty, kterým je nezbytné se vyhnout. Některé startovací prvky či elementy nenasvědčují tomu, jakým směrem by mohl konflikt pokračovat, a proto i zamýšlení se nad některými vzorci chování, náznaky nefyzických řešení nastalých problémů – i k těm někdy může dojít na základě agresivního chování odsouzeného, avšak pouze z hlediska použití zákonných prostředků. I z tohoto pohledu je možné posuzovat donucovací prostředky dané zákonným oprávněním z hlediska projevu agresivity tak, aby nebyla překročena únosná mez při jejich použití. Hlavními kritérii je pak šetrnost k lidskému zdraví a také přípustná míra lidského ponížení (např. povinnost odsouzeného podrobit se osobní prohlídce). Nezvládnutí i těchto aspektů pak vypovídá o nezvládnutí řešení konfliktu jako takového.

Výše popsany princip použití donucovacích prostředků lze zařadit do skupiny tzv. útočných technik při zvládnání konfliktů. Mezi tyto techniky však v povolání strážného nepatří pouze řešení konfliktu, ale také ve své podstatě direktivní a autoritativní přístup k plnění povinností vyplývajících z podstaty práce. Rozkazování, možná přesněji řečeno nařizování či dávání pokynů, které podléhá příslušným opatřením, je ve své podstatě zákonným útokem k plnění povinností, které odsouzený má. Bez těchto pokynů by se celý systém zhroutil.

Ovšem již způsob podání či vyčtení pokynu může vyvolat dojem počínajícího konfliktu. Předpokládám a jsem přesvědčena, že já ani nikdo z mých kolegů nevnáší do svého povolání nezdary nebo mindráky za svého

osobního života a že ve vztahu k obviněným a odsouzeným, který mu služební předpisy ukládají jako vztah co nejkorektnější, se ničeho takového nedopouští. V souvislosti s touto technikou, je pak nezbytná také technika asertivního chování a projevování.

Základní asertivní prostředky, v literatuře dělené obvykle do jedenácti práv a pěti technik, nejsou samozřejmě pro využití ve výše popisované problematice vhodné všechny, a stejně tak i jejich nevhodné použití může vyhrotit situaci, která se zpočátku zdála být pouhou banalitou.

6.1. Asertivní práva – východiska pro práci strážného

Asertivních práv lze uplatnit pouze částečně, neboť základní komunikační pravidla jsou dána principem a striktností vnitřních směrnic a výcviku, který je spíše služební než asertivní.

Uvádím některé příklady uplatnění či naopak neuplatnění asertivních práv:

- 1. Sám posuzovat vlastní chování** myšlenky, emoce a být za ně a jejich důsledky sám zodpovědný, což je vlastně v opozici k vlastní manipulaci. *Toto pravidlo je možná uplatnitelné z pohledu odsouzeného, ale nikoli z pohledu strážného, a to ani ve vztahu k nadřízenému, protože zde platí již výše zmiňované přepisy.*
- 2. Nenabízet žádné omluvy** nebo výmluvy, které by ospravedlňovaly mé chování. *Již z pohledu výše zmínění autoritativnosti a дирекce postačí strohá omluva bez zbytečného vysvětlování. Pro další možnou interakci mezi odsouzeným a strážným je vhodnější zachování autoritativních hledisek.*
- 3. Posoudit** nakolik jsem **zodpovědný** za problémy druhých lidí. *Právo, které je pro práci dozorce přímo nebezpečné, a to především z důvodů empatie do problémů jiných. Holým faktem zůstává vina a trest. Lítost nebo naopak morální odsouzení jsou jednoznačně nepřijatelné.*

4. **Změnit svůj názor.** Pod dojmem nových informací může člověk svůj názor změnit. *Ve vztahu k této profesi narážíme opět na prioritu autoritativních principů, ale také na plnění příkazů, které se vůbec nemusí zdát „rozumnými“.*
5. **Říci: "Já nevím!"** *Obava ze ztráty autority, že neznáme veškeré právní předpisy vztahující se k výkonu vazby nebo výkonu odnětí trestu svobody, může ve snaze odpovědět na otázku za každou cenu, způsobit ve finále značné škody. Byť neznalost zákona neomlouvá, není v silách jednoho člověka znát veškeré předpisy. Říci nevím, ale zeptám se konkrétního odpovědného pracovníka, je řešením pro většinu potřeb a požadavků odsouzených, ale i profesních.*
6. **Dělat chyby** a být za ně zodpovědný. *Neplatí, že člověk nesmí dělat chyby, a pokud se jich dopouští, musí být kontrolován. Jen ten, kdo nic nedělá, ten nic nezkaží. Za chyby se však platí a v povolání strážného může mít chyba fatální důsledky, např. v případě, kdy se obviněný pokusí o sebevraždu a chyba v postupu v této situaci může stát dotyčného život.*
7. **Dělat nelogická rozhodnutí.** *Člověk může udělat logické rozhodnutí, ale může vycházet z nesprávného základu. V praxi k tomu dochází při podání zkreslených, neověřených informací, kdy i v tomto případě takové rozhodnutí může mít vážné následky.*
8. **Říci: „Já ti (vám) nerozumím!“** *Spory a nedorozumění vznikají často tím, že jeden druhému nedokáže říci, co žádá, o co se mu vlastně jedná. V praxi vězeňství poměrně časté, možnost strážného říci: „Já vám nerozumím“ vytváří tlak na druhé, aby lépe a přesněji vyjádřili své požadavky. To platí jak v případě odsouzených, tak v případě rozkazu nadřízeného.*
9. **Být nezávislý na dobré vůli ostatních.** *Očekávat, že odsouzení budou plnit své zákonem uložené povinnosti, může znamenat pro strážného nesplnit povinnost svou (např. provést osobní prohlídku). Na stranu druhou právě*

dobrá vůle příslušníka, bez závislosti odsouzeného na ní, zajišťuje odsouzenému jeho nároky a práva v plném rozsahu.

10. Říci „Je mi to jedno!“ *Není nutné, abych se strážný ke všemu vyjadřoval, např. když odsouzený během kontaktu vypráví svůj životní příběh, popř. mluví o svém „případu“. Přesto formulace: „Je mi to jedno!“ není právě v tomto prostředí nejvhodnější, u psychicky labilnějšího jedince může vyvolat i odezvu suicidních tendencí s přesvědčením, že jako člověk opravdu nikoho nezajímá.*

11. Sám rozhodnout, zda budu jednat asertivně nebo ne. *Potřeba jednat asertivně vychází z jednotlivých případů specifického prostředí, ale i přesto je asertivní jednání spíše výsadou, a v žádném případě není povinností. Umožňuje zvládat nároky, které ukládají právní předpisy a které vytváří prostředí věznice (kontakt s lidmi odsouzeným za vraždu, za pohlavního zneužívání, atd.). Samotné rozhodnutí spíš tkví ve znalosti možného použití.*

6.2 Asertivních techniky a jejich praktické využití v prostředí věznic

1. Technika pokažené gramofonové desky - klidné, rozhodné a vytrvalé prosazování svého oprávněného požadavku. *Tato technika patří k nejčastěji používaným, funguje v podstatě na principu „kdo z koho“. Je nutné zachovat klid a opakovat svůj požadavek, nejčastěji požadavek na splnění některé z povinností odsouzených. Díky klidnému a vytrvalému opakování se většinou daří dosáhnout splnění požadovaného bez zbytečného vyostření situace.*

2. Technika otevřených dveří. *Ve vězeňském prostředí je kritika věznic a systém vězeňství jako takového naprosto běžnou záležitostí. Neustálá nespokojenost odsouzených je ventilována často právě skrze konkrétní osobu strážného. Právě možnost připustit, že skutečně systém není dokonalý a opravdu vyžaduje ještě mnohá zlepšení, zmírňuje u odsouzeného agresivitu slovního výpadu, byť by tato technika mohla být někdy vnímána jako nedostatečně loajální přístup. Ale asi i zde platí úsloví*

„všeho s mírou“.

3. **Technika přijatelného kompromisu** (oboustranná dohoda). *Tato technika se osvědčuje především v kontaktu a ve spolupráci mezi kolegy. Řešení konfliktů s odsouzeným by touto technikou mohlo být na hraně zákonných možností a pravomocí. V případě použití této techniky vůči odsouzeným by pak mohlo dojít až k náznakům korupčního jednání či dokonce k naplnění skutkové podstaty trestného činu. Toto obvinění by zajisté následovalo i v případě jednostranného prohlášení odsouzeného, kterému by se vyšlo vstříc byť jen náznakem mimo zákonem vymezený prostor a možnosti.*
4. **Technika selektivního (výběrového) ignorování.** *Záměrně nereagovat na kritiku, která není opodstatněná, podložená, znamená prakticky nejúčinnější obranu proti manipulaci ze strany odsouzených. Neznamená to ovšem nereagovat na kritiku vůbec, zvláště překročí-li i způsob vyjádření hranice slušného chování. V takovém případě se, samozřejmě postupem stanoveným zákonem, lze bránit. Tato technika je velmi častá, liší se pouze ve vnitřním prožívání možných reakcí, které ten který atak vyvolává. Nebezpečím tohoto jednostranného aktu je myšlenková etiketizace ve vztahu ke konkrétnímu odsouzenému a možnost načítání negativních podnětů, které mohou vyvrcholit emočním „výbuchem“.*
5. **Technika asertivního ne.** *Klidné a rozhodné odmítnutí je také často využíváno a je poměrně standardní. Odsouzení se velmi často dožadují předpisy nepovolených výhod a výsad, a to nejen cestou oficiální žádosti, ale i v přímém kontaktu. A to dokonce bez jakéhokoliv zdůvodňování, protože i samotným žadatelům je často naprosto zřejmá neadekvátnost jejich požadavku.*

6.3. Komunikace

Otevřené, přímé, klidné a věcné vyjadřování a respektování osoby odsouzeného v plném rozsahu jeho osobní lidské důstojnosti v běžné praxi usnadňují komunikaci a plnění požadavků, které jsou kladeny na obě strany.

Stejně tak snaha zvládnout techniky asertivity a prosazovat své zájmy, resp. zájmy státu a společnosti, po osobě strážného vyžaduje přijmout a respektovat vlastní lidskou důstojnost a nutnost zlepšovat schopnost sebeovládání a komunikačních schopností. Pozornost je také nutné věnovat výcviku neverbální komunikace a všech jejích složek. Správné zaujetí postoje i vyvarování se nevhodných mimických projevů je nesmírně důležitou složkou, ve vzájemné komunikaci nastolující zdravé prostředí z pohledu přirozeného prosazování autoritativní funkce, kterou bezesporu strážný zastává nebo by měl zastávat. Samo téma komunikace by si jistě zasloužilo samostatné zpracování, jehož nedílnou součástí by v takovém případě byl i vězeňský, resp. kriminální slang a světský argot, v prostředí věznic hojně užívaný nejen samotnými uvězněnými, ale i strážnými, a oprávněnost takového užívání.

Závěr

V příštích několika letech bude mít výchova a vzdělávání pracovníků našeho vězeňství určitě prvotní význam. Skutečné změny v humanizaci vězeňství může provádět pouze odborně připravený personál.²⁵

Pro všechny zaměstnance je povinností projít nástupním kurzem. V předchozích letech měli zaměstnanci možnost absolvovat tři druhy odborného vzdělání. Někteří se stali absolventy střední odborné školy, někteří vysoké školy minulého režimu. Z hlediska dnešních požadavků na kvalifikaci vězeňského personálu se jeví absolvování středních a vysokých škol za minulého režimu jako nedostačující, a to především v obsahové oblasti. Je nutné, aby se všichni zaměstnanci seznámili s novými organizačními strukturami, pravidly, novými koncepčními záměry a novými postupy.²⁶

Lze předpokládat, že tento nový styl a systém a odlišná náplň činnosti se bude potýkat se spoustou překážek a že možná narazí i na odpor, mnozí pracovníci se prováděnými změnami budou cítit ohroženi vzhledem k nárokům, které budou na jejich profesní přípravu a dovednosti kladeny.

Očekává se nejen českou společností, ale i společenstvím evrovským a taktéž v mezinárodním měřítku, že tato nová koncepce bude respektovat doporučení Evropských vězeňských pravidel.

V tomto směru lze využívat spolupráci se školstvím tak, aby nové poznatky speciálních oborů mohly být uplatňovány i ve vězeňství. Spolupráce s odbornou veřejností umožní zprůhlednit vězeňství a nabídne tak i další možnou spolupráci s jinými společenskými subjekty. Zpětná vazba a právní úpravy vězeňských záležitostí podle zvláštních předpisů by kromě možnosti ověřování vědeckých poznatků v praxi mohly přinést nejen zvýšení společenského statusu práce strážného a všeho personálu, ale i poskytnutí sociálních jistot a perspektiv této profese. Bude nutné, aby poskytované výhody nebyly zneužívány a samotní strážníci se snažili o důstojnou reprezentaci na veřejnosti a především vykonávali svoji práci kvalifikovaně a v mezích zákona.

25 http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=650

26 <http://www.vscr.cz/kategorie/?k=Literatura&o=0&p=150>

Závěrem práce mohu konstatovat, že zmapování základů odborné literatury, zabývající se specifiky výkonu služby strážného, pro tuto práci představovalo nejnáročnější část veškeré práce. Na rozdíl od policistů není příslušníkům vězeňské služby věnováno tolik pozornosti, a to i přesto, že penitenciární věda, zabývající se uvězněnými osobami a jejich životem ve věznici se nutně oblasti společného soužití uvězněných a příslušníků dotýkat musí. Přestože jsou zpracovány materiály pro vzdělávání zaměstnanců, které vychází z reálného prostředí, potřeb a obecného uplatňování právních norem prostřednictvím „lidské síly“, chybí zcela zaměření na osobu strážného v jakémkoliv pracovním zařazení. Zpracování poznatků pracovního prostředí, a stresujících faktorů je jen ve všeobecné rovině, aplikovatelné na jakoukoliv jinou profesní oblast.

Tato práce by měla svým obsahovým rámcem pomoci nejen v orientaci v uvedené problematice, ale především seznámit s pohledy na předložená témata, která jsou v odborných kruzích opomíjena nebo jim není věnována dostatečná pozornost. Tento nedostatek bude muset být řešen v dohledné době z několika důvodů. Fáze další demokratizace vězeňství je asi celosvětovým trendem. Dalším pádným argumentem je postupné prorůstání komunitárního práva Evropské unie jejíž morálně-demokratický profil je díky možnostem jejich delšího svobodného vývoje pro české vězeňství vzorem. Celospolečenský tlak pak významně ovlivní i společenské postavení uniformovaných složek, jejich jednání a projevy budou ovšem muset být co nejtransparentnější.

Seznam literatury:

1. BEDRNOVÁ, E.: Duševní hygiena a sebeřízení pro vysokoškoláky a mladé manažery, Praha, Fortuna, 1999, ISBN 80-7168-681-6
2. BEDRNOVÁ, E., NOVÝ, I.: Psychologie a sociologie řízení, Praha: Management Press, 2002, 2. rozšířené vyd., ISBN 80-7261-064-3
3. CAPPONI, V., NOVÁK, T.: Asertivně do života, Grada Publishing, Praha 2003, dotisk, ISBN 80-7169-082-1
4. COYLE, A.: Řízení v čase změn, Příloha časopisu České vězeňství č. 1/2004, Praha 2004, ISSN 1213-9297
5. ČAKRT, M.: Konflikty v řízení a řízení konfliktů, Praha: Management Press, 2000, ISBN 80-85943-81-6
6. ČAVAROVÁ, J., KOZONĚ, A.: Duševní zdravie príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže, obvinených a odsudených, ZVJS, Bratislava 2004, ISBN 80-969244-3-5
7. ČÍRTKOVÁ, L.: Policejní psychologie, Support, Praha 1995, ISBN neuvedeno
8. ČÍRTKOVÁ, L., ČERVINKA, F.: Forezní psychologie, Support, Praha 1994, ISBN neuvedeno
9. EVROPSKÁ ÚMLUVA o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání
10. EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA
11. FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat - Kniha o zrodu vězeňství, Dauphin, Praha 2000, ISBN 80-86019-96-9
12. FROMM, E.: Anatomie lidské destruktivity, Praha: NLN, 1997, ISBN 80-7106-232-4
13. GOLEMAN, D.: Emoční inteligence, Praha: Columbus, 1997, ISBN 80-85928-48-5
14. KONCEPCE ROZVOJE výzkumu a vývoje v oblasti působnosti Ministerstva spravedlnosti ČR *Materiál předložený na základě usnesení vlády ČR ze dne 7. ledna 2004 č.5 k Národní politice výzkumu a vývoje v České republice na léta 2004-2008.*

15. KOZONĚ, A.: Špecifiká zaobchádzania s odsúdenými vo väzení, Personal Consultant, Trnava 2006, ISBN 80-969455-8-0
16. KOUBEK, J.: Řízení lidských zdrojů: základy moderní personalistiky, Praha: Management Press, 2000, 3. vydání, ISBN 80-7261-033-3
17. KŘIVOHLAVÝ, J.: Jak si navzájem lépe porozumíme, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988, ISBN neuvedeno
18. MONITORING *Vězeňství v České republice v roce 1999*, Praha 2000, Český helsinský výbor, ISBN 80-86436-00-4
19. NAKONEČNÝ, M.: Lexikon psychologie, Vodnář, Praha 1995, ISBN 80-852555-74-X
20. NÖLLKE, M.: Umění slovní sebeobrany: Jak pohotově a vtipně reagovat na slovní útoky a provokace, Grada Publishing, Praha 2004, ISBN 80-247-0919-8
21. PECK, M. S.: People of the lie: the hope for healing human evil, Simon and Schuster, New York 1983, ISBN 0-671-52816-5
22. ŘÍČAN, P.: Agesivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí, Portál, Praha 1995, ISBN 80-7178-049-9
23. SPURNÝ, J.: Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu, Praha: Eurounion, 1996, ISBN 80-85858-30-4
24. STANDART minimální pravidla pro zacházení s vězni
25. Vybíral, Z.: Psychologie komunikace, Portál, Praha 2005, ISBN 80-7178-998-4
26. VYBRANÉ OTÁZKY problematiky žen a mladistvých ve věznicích, Závěry projektu Českého helsinského výboru "Monitoring podmínek výkonu vazby a trestu odnětí svobody žen a mladistvých v ČR" Český helsinský výbor: Praha 2003
27. VÝROST, J.: Sociálna psychológia, ISV, Praha 1997, ISBN 80-85866-20-X
28. www.prisonex.org
29. www.vscr.cz
30. www.wikipedia.cz

Právní předpisy

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění vyhlášky č. 378/2004 Sb.

Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 186/1992 Sb., o služebním poměru příslušníků Policie České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, ve znění zákona č. 186/2004 Sb.

Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů

Kodex profesní etiky zaměstnance Vězeňské služby České republiky

Kodex chování úředních osob prosazujících zákon

PŘÍLOHY